

TASAVVUFÎ BİR YORUM OLARAK ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK

Ramazan YILDIRIM (*)

Özet

Bu makalede Alevilik ve Bektaşiliğin tasavvuf eksenli bir yorum olduğu konusu ele alınmaktadır. Giriş kısmında İslam düşünce tarihi içinde tasavvufî yorumların ortaya çıkışı, yayılışı ve genel esasları hakkında özetle bahsedildikten sonra Alevilik-Bektaşilik düşüncesinin Anadolu'da oluşmasının çok kısa bir tarihi verilmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin düşünceleri doğrultusunda şekillenen bu yapının temel unsurları hakkında yazılı kaynaklardan hareketle bilgiler verilerek tasavvuf eksenli bir oluşum olma özelliği üzerinde durulmaktadır. Dört kapı kırk makam, Allah ve Peygamber sevgisi, musahiplik, cem, tevella ve teberra, ehlibeyt ve on iki imam gibi Alevilik ve Bektaşiliğin temel unsurları incelendiğinde bu yapının tasavvuf eksenli bir oluşum olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Alevilik-Bektaşilik, tasavvuf, şeriat, On iki imam, cem ayini, musahiplik, üç sünnet, yedi farz.

Alevism and Bektashism as a Sufistic Interpretation

Abstract

In this article, Alevism and Bektashism is studied from the Sufistic point of view. In preamble a brief information regarding to general issues, along with the starting and spreading of Sufistic interpretations in Islamic Thought is given. After that, a short history of formation of Alevite-Bektashi Thought in Anatolia is provided. This formation is influenced by Hacı Bektash's ideas. Based on written documents, information about the basic elements of that thought had been provided and emphasis is laid on Sufistic character of that formation. When basic items of Alevi and Bektashi thought is investigated, like four door forty post, love of Allah and Prophet, (muhasiblik) brotherhood, cem rite, tevella and teberra, ehli beyt and twelve imams, it is seen that this formation has Sufistic base.

Key Words: Alevism and Bektashism, sufism, sharia, twelve imams, cem rite, brotherhood, three sunnah, seven farz.

*) Dr., İstanbul İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni
(e-posta: fikriyat@hotmail.com)

Giriş

İslam dininin siyasi-itikadi ve amelî-fikhî yorumları olduğu gibi manevî yorumları da vardır. Farklı sosyal, kültürel, coğrafi ve siyasi sebeplerden kaynaklanan bu manevi yorumlar; İslam düşüncesinde tasavvufi yorumlar çatısı altında birleşirler. İslam dininin temel ilkelerine dayanarak nefsi arıtma, ahlaklı yaşama ve iyilik yapmayı amaç edinen tasavvufi düşünce zamanla bir ilim dalı hâline gelmiştir. Tasavvufi düşünceyi, İslam düşüncesinin diğer yorumlarından ayıran en önemli özelliği manevi hayatı, arınmayı ve ibadetleri samimiyetle yapmayı ana hedef olarak belirlemesidir. Örneğin fikhî-amelî yoruma göre namaz; “Tekbirle başlayan selamla biten fiiller ve sözlerden oluşan bir ibadet” olarak tanımlanırken tasavvufi düşünceye göre “Kul ile Allah arasında gerçekleşen manevi bir iletişim” şeklinde yorumlanır.

Tasavvufi düşünce, diğer dinî ilimlerde olduğu gibi zamanla değişik aşamalardan geçmiş ve büyük değişimlere uğrayarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Hz. Peygamberin çok dua etmesi, sade bir hayat yaşaması, maddi servete değer vermemesi, Allah yolunda harcamaya teşvik etmesi gibi davranışları tasavvufi düşüncenin ilk yapı taşları olarak değerlendirilmiştir. Tasavvufi düşüncenin önemle üzerinde durduğu züht, takva, içe dönük yaşama, dünyanın geçici nimetlerine düşkün olmama gibi bazı davranışlar, Hz. Peygamberin hayatında öne çıkan hususlardır. Nitekim bu düşüncenin doğuşu ve oluşumu üzerinde etkili olan en önemli faktör züht ve takva gibi ahlaki erdemleri yaşama ve yaşatma arzusudur. O’nun vefatından sonra müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflar, iktidara gelmek isteyen gruplar arasındaki siyasi çekişmeler, Emeviler döneminde baş gösteren iç savaşlar ve bazı yöneticilerin lüks ve şatafat içinde süren hayatları bir takım olumsuzluklara sebep olmuştur. Asr-ı saadette müslümanlar arasında öne çıkan takva, züht, tevekkül, kanaatkârlık ve fedakârlık gibi ahlaki erdemlerin yerine servet, debdebe, gösteriş ve lüks yaşama tutkusu ön plana çıkmaya başlamıştır (Çağrı, 1989: 14). Hâl-buki İslamiyet’in ilk müslümanlar arasında yerleştiği en önemli husus, Allah’a karşı kulluk görevini büyük bir sorumluluk duygusuyla yerine getirmektir. Bu sorumluluğu fazlasıyla yerine getirmeye çalışan Ebu Zer Gıfari, Ammar b. Yasir, Bilal-i Habeşi, Ebu Musa Eş’ari, Abdullah b. Mesud, Selman-ı Farişi, Huzeife b. Yeman ve Ebu’d- Derda gibi sahabelerin temsil etmiş oldukları dindarlık anlayışı daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan tasavvufi düşünce üzerinde etkili olmuştur.

Tasavvufi düşüncenin ilk oluşum evresi olarak kabul edilen züht anlayışının ortaya çıkmasında dönemin bazı siyasi ve sosyal olayları sebep olmuştur. İslam fetihleriyle birlikte müslümanlar, farklı coğrafyalarda dağılmış ve farklı yaşama biçimleriyle karşılaşmışlardır. Büyük ve geniş bir siyasi iktidarın kurulması sonucu lüks yaşama ve dünya zevklerinden daha fazla yararlanma arzusu baş göstermiştir. Ayrıca siyasi iktidar mücadeleleri de toplumun tüm kesimlerini derinden etkilemiş ve toplumun iç huzurunu bozucu bir kargaşa ortamını doğurmuştur. İşte bu sosyal ve siyasal olayların sebep olduğu yaşam biçimine bir tepki olarak Hasan Basri’nin (v. 110/728) öncülüğünü yaptığı bir dindarlık şekli ortaya çıkmış ve bu dindarlık şekli de züht döneminin oluşumunu ve gelişimini sağlamıştır. Tasavvufi düşüncenin oluşumunda önemli katkıları bulunan ve dönemin en

önemli alimlerinden biri olan Hasan Basri, günahlardan kaçınmayı öğütleyerek insanları dünyaya aldanmamaları için sürekli uyarmıştır. Ona göre dünya için ahireti ihmal eden her iki dünyayı da kaybeder ama ahiret için dünyaya fazla ilgi göstermeyen kişi, ikisini birden kazanır (Güngör, 1998:56). Hasan Basri ile birlikte Veysel Karani, Mâlik b. Dinar ve Râbiatü'l-Adeviyye züht döneminin önemli temsilcileridir.

Tasavvufi düşüncenin oluşumunu sağlayan züht döneminden hemen sonra hicri II. asırdan itibaren tasavvuf devri ortaya çıkmıştır. Bu dönem aynı zamanda tasavvufi düşüncenin olgunlaştığı ve züht döneminin farklılaştığı bir evredir. Bu farklılık, döneminin en belirgin özelliği olan züht, takva, ibadet, içtenlik, diğerkâmlık gibi davranışların geri plana itilmesi ve bunların yerine ilim, marifet, vecd, gönül, kalp, keşif, ilham gibi kavramların ortaya çıkmasıyla belirginleşir. Tasavvufi düşüncenin felsefi bir boyut kazanmaya başlaması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Haris Muhasibi, Kuşeyrî, Bayezidi Bistami, Cüneydi Bağdadi, Hallac, Sühreverdî, İbn Arabî, Ahmed Yesevî, Mevlana, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre gibi mutasavvıflar tasavvufi düşünceye felsefi bir boyut kazandırmış ve tasavvufi düşüncenin zamanla bağımsız bir ilim hâline gelmesini sağlamışlardır.

Farklı coğrafyalarda ve farklı kültürel atmosferlerden etkilenerek varlığını sürdüren tasavvufi düşünce, İslam dininin manevi boyutlarını ön plana çıkararak bir yorum şeklidir. Bu yorum şekli İslam dininin yerini alamaz. Çünkü tasavvufi düşünce yalnız başına “İslam’ın bir ürünü değil, siyasi, dinî, entelektüel ve ırki özellikleriyle İslam tarihinin bir ürünüdür.” (Afifi, 2004: 57). Dolayısıyla İslam, yalnızca bir tasavvuf dini olmayıp aynı zamanda bir akıl dinidir ve duygulardan daha çok akla hitap eder.

Tasavvufi düşüncenin önemle üzerinde durduğu ahlaki boyut, İslam dininin insanlar arasında gerçekleştirmek istediği temel hedeflerinden biridir. İslam, insanın inanç sevgisiyle donanmasını, kötülüklerden sakınmasını ve iç dünyasını Allah şuurunu ile huzura kavuşturmasını ister. Bu şuur, insana ahlaki ve manevi hayattan zevk alma, hatalarını görerek onlardan yüz çevirme ve Allah’tan bağışlanma dileme fırsatı sağlar. İnsan böylece tüm çıkar kaygılarının ötesine geçerek bütün davranışlarında Allah’ın hoşnutluğunu gözetir bir duruma gelecektir (Çağrı, 1989: 8).

Kendisi için istediğini başkası için de istemek, kendisi için arzulamadığını başkası için de arzulamamak, olduğu gibi görünmek ya da görüldüğü gibi olmak, küçüklere sevgi beslemek büyüklere saygı göstermek, affetmek, hoşgörülü davranmak, başkalarının kusurlarını araştırmamak, öfkeye hâkim olmak, sözünde durmak, ahde vefa göstermek, doğruluk ve dürüstlükten zerrece taviz vermemek, güvenilir olmak, kibirden ve gururdan sakınmak, mütevazı olmak, cimrilikten ve tamahtan uzak durmak, cömert olmak, her hususta sabırlı olmak, asla adaletten ayrılmamak, maddi ve manevi temizliğe riayet etmek, boş vakitlerini hayırlı işlerde değerlendirmek gibi hususlar tasavvufi yorumların temel prensipleridir.

Tasavvuf düşüncesinin kendisine mevzu edildiği ve üzerinde hassasiyetle durduğu bütün bu hususlar, Alevi-Bektaşî kültürü içinde de yer alan konulardır. İnsanı kendine ve çevresine karşı sorumluluk duymasını sağlamaya yönelik bu öğretî ve uygulamalar aynı

kaynaktan beslendikleri için birbirlerini tamamlayan bir özelliğe sahiptirler. Tasavvufi düşünce içinde yer alan bütün öğretilerin amacı ortaktır. Bu kaynak birliği ve ortak amaç çerçevesinde ele alınan konuların içeriği bu düşüncenin doğuşunu etkileyen saiklerde olduğu gibi Anadolu coğrafyasında gelişen bütün geleneklerde de kendini göstermiştir.

Alevilik ve Bektaşiliğin Tarihsel Arkaplanı

Anadolu’da etkin olan tasavvufi yorumların ve bu yorumların oluşturduğu akımların ele alınması sahip oldukları ortak kültürü anlamak açısından önemlidir. Bu coğrafyada doğup gelişen akımların hemen hepsi birbirlerinden etkilenmiştir. Bu etki bazen biri diğerinden ders alan insanlar eliyle olabildiği gibi ortak kültürel mirasa sahip müntesiplerin birbirleriyle kaynaşması sonucunda da oluşmuştur. Tasavvufi düşüncenin Anadolu coğrafyasında yer alan diğer yorumlarının içeriği bilindiği takdirde onlarla benzer özellikler gösteren Alevi-Bektaşî geleneğinin neden bu kültür havzasının ayrılmaz bir parçası olduğu daha iyi ortaya çıkacaktır.

Tasavvufi düşünce, İslamiyet’in Arabistan Yarımadası’ndan farklı kültür ve medeniyetlere mensup insanlara ulaşmasında büyük bir rol oynamıştır. İslamiyet; Horasan, Hint Yarımadası, Türkistan, İran, Anadolu, Balkanlar ve Kuzey Afrika’ya tasavvuf yoluyla ulaşmıştır. Bireylerin eğitiminde olduğu gibi şiir, musiki, mimari ve hüsnü hat gibi toplumun manevi hayatını yükselten sanat dallarının gelişmesinde de tasavvufi düşüncenin payı büyüktür. Türk edebiyatının ölümsüz şairlerinin pek çoğu tasavvufi düşünceye mensup insanlardır ve bu düşüncelerini eserlerinde açıkça dile getirmişlerdir. Nitekim; Hoca Ahmed Yesevi, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Ahi Evran ve Hacı Bayram Veli gibi önemli şahsiyetler eserleriyle bu düşünceye çok zengin bir ruh kazandırmışlardır.

Mevlevilik, Ahilik ve Yesevilik gibi tasavvufi bir yorum olan Alevilik-Bektaşilik de insanların ve toplumların manevî açıdan eğitilmesine ve yücelmesine katkı sağlayan ve bu coğrafya içerisinde kültürümüzü ve dinî hayatımızı şekillendiren bir etkiye sahiptir. Hoca Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana, Ahi Evran ve Hacı Bayram Veli gibi şahsiyetler Anadolu’da sevgi, saygı ve hoşgörü kültürünün yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Alevilik-Bektaşilik geleneği de diğerlerinde olduğu gibi ortak kültür havzasının bir ürünü olarak insan sevgisi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Alevi kelimesi “Ali’ye mensup, Ali taraftarı, Ali’yi seven, sayan ve ona bağlı olan Ali’ye ait ve Ali’nin soyundan gelen” gibi anlamlara gelir. Bu anlamda Hz. Ali’yi seven, sayan ve ona bağlı olan kişiye de Alevi denir. Terim olarak Alevilik, Hz. Ali’yi en üstün sahabe olarak gören, Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’den sonra devlet başkanlığına Allah ve Hz. Peygamber tarafından tayin edildiğine inananlar için kullanılmıştır (Fığlalı, 1990: 233). Bektaşilik ise Hacı Bektaş-ı Veli’ye bağlı olan ve onun yolundan gidenlerin oluşturduğu yolun adıdır. Hacı Bektaş-ı Veli, kendisinden sonra gelen birçok kimseye mürşitlik yapmış ve Aleviliğin temellerini oluşturan birçok konuya ışık tutmuş bir şahsiyettir.

Bektaşilik düşüncesinin kurucusu Hacı Bektaş Veli, Pir-i Türkistan olarak anılan Hoca Ahmet Yesevi’nin Allah sevgisi ve güzel ahlakı esas alan öğretilerini Anadolu’da yaygınlaştırmıştır. Horasan ve diğer Türk bölgeleri Moğol istilasına uğrayınca Türkler

Anadolu'yu yurt edinmişlerdir. Anadolu'ya göç eden Türklerin siyasi istikrara kavuşmasında, ekonomik olarak güçlenmesinde, birlik-beraberlik içinde yaşamayı sağlayan manevi bağların gelişmesinde Hacı Bektaş Veli'nin büyük katkıları olmuştur. Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi'nin manevi ocağında yetişmiş bir Horasan ereni olarak Anadolu'da ahlak, insan sevgisi ve bir arada yaşama kültürünü yaygınlaştırmıştır.

Hacı Bektaş Veli, kısa süre içerisinde Anadolu'dan Balkanlar'a uzanan tasavvufi bir yorumun ilk mimarı olmuştur. Bir mutasavvıf ve gönül eri olarak Anadolu halkının etkilendiği manevi önderler arasındaki yerini almıştır. "Horasan'dan gelen diğer erenlerle birlikte Hacı Bektaş Veli, hakikat چراغını Anadolu'da yakmış, etrafına topladığı insanlara tasavvufun inceliklerini anlatmıştır." (Eğri, 2003: 15). Alevilik-Bektaşilik düşüncesi Geyikli Baba ve Abdal Musa gibi şahsiyetlerle Anadolu ve Balkanlar'da toplumsal hayatı etkilemiş tasavvufi bir akım olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Hacı Bektaş-ı Veli, Anadolu'da yaşayan Alevî toplulukları Bektaşilik adı altında bir araya toplamış ve onlara önderlik yapmıştır. Kendisinden sonra gelen birçok Alevi-Bektaşî ozanına ve müşîdine ruh vermiştir (Yaman, 1994: 107). Aleviliğin törenleri, cemleri, semahları, ağızdan ağza dolaşan deyiş, duvaz ve nefesleri hep onun tasavvufi düşüncesini dile getirmiştir. Bunu için de Alevilik ve Bektaşilik iç içe geçmiş bir tasavvufi yorum olarak varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.

Alevilik-Bektaşilik düşüncesi diğer tasavvufi oluşumlar gibi İslam'ın ahlaki prensipleri üzerinde önemle durur ve bu prensiplerin insanlar arasında yaygınlaşmasını sağlamayı hedefler. Alevilik-Bektaşilik yolunun sevgi ve dostluk yolu olduğunu gösteren temel ahlaki prensipler şu şekilde dile getirilir: "Yolumuz sevgi ve dostluk üzerine kurulmuştur. Dergâhımızda kışkırtıcı, bozguncu ve karıştırcılara yer yoktur. Çekememezlik, kıskançlık, kendini beğenme, kin, inat, arkadan konuşma, dedikodu, başkasını suçlama, iftira, küfür, zulüm, yalan ve cinayet Tanrı'nın yasak ettiği işlerdir. Bir talip tüm bu kötülükleri benliğinden uzaklaştırıp yüreğinden silmelidir. Talip, gerekmezse söz söylemez. Eli ile koymadığını almaz. Gözü ile görmediğine "gördüm", kulağı ile duymadığına "duydum" demez..." (Bozkurt, 1982: 39).

Alevi-Bektaşî geleneğinin esaslarını oluşturan unsurların genel karakteri diğer tasavvufî yorumlardan çok farklı değildir. Bu temel unsurların içeriğine dair aşağıda vereceğimiz bilgiler de bu geleneğin tasavvufî düşüncesinin bir parçası olduğunu göstermektedir.

Alevilik ve Bektaşîliğin Temel Unsurları

Alevilik-Bektaşilik düşüncesinin temel unsurları, bu düşüncesinin klasik kaynakları arasında yer alan eserlerde dile getirilir. Alevilik- Bektaşilik isimli tasavvufî yorumun başlıca kaynakları Velâyetnameler, Buyruklar, Menakıbnâmeler, Erkannâmeler ve başta "Yedi Ulu Ozan" olmak üzere Alevi-Bektaşî düşüncesine gönül vermiş olan ozanların şiir ve nefesleridir. Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisi, Tevella, Teberra, On iki İmam, Musahiplik, Ayin-i Cem ile Üç Sünnet Yedi Farz gibi konular Alevilik-Bektaşilik düşüncesinin temel unsurlarını oluşturur.

Alevilik-Bektaşilik düşüncesinin şekillenmesinde Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât isimli eserinin önemli bir etkisi vardır. Hacı Bektaş Veli, bu eserinde İslam'ın itikat, ibadet

ve ahlak konularındaki görüşlerini dile getirmiştir. O, bu konularla ilgili görüşlerini “dört kapı kırk makam” prensibine göre açıklar. “Ona göre, bunlar birbirlerini tamamlayan şeylerdir. Bunlardan birinin eksikliği, diğerini de eksik kılar. Kul, Allah Teala’ya kırk makamla ulaşır, dost olur. Bu kırk makamın onu şeriat içindedir, onu marifet içindedir, onu tarikat içindedir, onu da hakikat içindedir.” (Kutlu, 2006: 156). Hacı Bektaş Veli bu eserinde (Hacı Bektaş Veli, 2002: 181–193) dört kapı kırk makam ilkesini şu şekilde ortaya koymuştur:

1. Dört Kapı Kırk Makam

Bu kapılardan biri olan şeriat kapısı ve on makam şudur; 1. İman getirmek: Allah’a ve buyruklarına, meleklerle, Kur’an’a ve diğer kitaplarına, peygamberlerine, dostlarına ve ahiret gününe iman. 2. İlim öğrenmek. 3. Namaz (kılmak), oruç (tutmak), zekât (vermek), hacca (gitmek), cihat (etmek) ve cünüplükten temizlenmek (gusül). 4. Helal kazanmak ve faizi haram bilmek. 5. Nikâh kıymak. 6. Hayız ve loğusalıkta cinsî münasebeti haram bilmek. 7. Sünnet ve Cemaat Ehli’nden olmak. 8. Şefkatli olmak. 9. Temiz yemek ve temiz giyinmek. 10. İyiliği emredip kötülüklerden sakındırmak

Tarikat kapısı ve on makam ise şunlardan oluşur; 1. Pirden el alıp tövbe etmek. 2. Mürit olmak. 3. Saç kesmek, giyim ve kuşamını döndürmek. 4. Nefis savaşında olgunlaşmak, pişmek. 5. Hizmet etmek. 6. Havf tutmak. 7. Ümit. 8. Hırka, zenbil, makas, seccade, tespih, iğne ve hidayet. 9. Cemaat, nasihat, kanaat ve muhabbet sahibi olmak. 10. Aşk, sevk, sefa ve fakirlik.

Marifet kapısı ve on makam da şöyle ifade edilir; 1. Edeb. 2. Korku. 3. Perhizkârlık. 4. Sabır ve kanaat. 5. Utanmak. 6. Cömertlik. 7. İlim. 8. Miskinlik. 9. Marifet. 10. Kendini bilmek.

Hakikat Kapısı ve On Makama gelince şöyle dile getirilir; 1. Toprak olmak (mütevazı olmak). 2. Yetmiş iki milleden aynı gözle bakıp hiç kimseyi ayıplamamak. 3. Elinden gelen iyiliği hiç kimseye esirgememek. 4. Dünyada yaratılmış bütün varlıkların kendisinden emin olması. 5. Mülk sahibine yüzünü sürüp, yüz suyunu bulmak (Yaratılış sebebi olan Muhammed nurunu bulmak). 6. Sohbetinde hakikat sırlarını söylemek. 7. Seyrüsülûk. 8. Sır saklamak. 9. Münâcaat. 10. Tanrı’ya vuslat-kavuşma.

2. Allah Sevgisi: Allah sevgisi, Alevilik–Bektaşilik düşüncesinin temel yazılı kaynaklarında dile getirilir. Allah’ın varlığı ve birliği konusu tasavvufi anlayış çerçevesinde anlatılır. İnsan Allah’ı sevmesi ve tanıması için kendisini bilmelidir. Kendisini tanımayan Allah’ı da tanıyamaz. Buna göre kendisini tanıyan insan, Allah’ı kendi içinde bulacak ve onun büyüklüğünü anlayacaktır. Tüm davranış ve düşüncelerinde daima Allah’ın huzurunda olduğunu unutmayacak ve bu bilinçle hareket ederek gerçek anlamda tevhidî bulacaktır.

Alevi-Bektaşî düşüncesinde yer alan hakikat makamı Allah sevgisine dayanır ve bunun için de tek amacın Allah sevgisi olması gerekir. “Çünkü gönüller birdir ve murat ettikleri Allah’tır. Bu makamda Allah’tan başkası yoktur, eğer varsa o zaman kişi hakikat makamında olmaz ancak riya makamında olur. Ve riyayla ibadet, şirkle taat olmaz. İba-

detinin ona faydası olmaz ve ona hakikat ehli diyenler yalancıdır. Çünkü hakikat, Hak evidir, onda hak olur batıl olmaz. Hem iman evidir, onda küfür olmaz. Ayrıca birlik makamıdır, hiç ikilik olmaz. Çünkü Hak birdir iki olmaz.” (Kaplan, 2007: 181)

Alevî-Bektaşî dervişlerini dinî ve tasavvufî birçok konuda irşat etmek amacıyla bir eser kaleme alan Cabbar Kulu, Allah hakkındaki düşüncelerini dile getirirken tasavvufun bu konudaki genel yaklaşımını benimsemiştir: “Demek ki bir kul Allah’ı anarsa, dünya nurla dolar. Dünya cennete döner. Bağ ve bahçelerde meyveler yetişir. Meyvelerin lezzeti dünyayı kaplar. Allah’ı anan kimse herkese yetiştirdiği meyvelerden satar. Allah’a ulaşır ve mükemmel bir insan (insan-ı kâmil) olur. Her şey için Allah’a şükreder. Lütuf sahibi olan Allah, ona pek çok nimetler verir. Gözünden perdeyi kaldırır. Kendisiyle kulu arasında perde kalmaz. Dünyada olan her şeyi keşfederek onların özünü bilir...” (Cebbar Kulu, 1997: 129).

3. Peygamber Sevgisi: Alevi-Bektaşî kültüründe “Hak-Muhammed-Ali” ifadesinde Hz. Peygamber’e ikinci sırada yer verilerek Hz. Muhammed’in peygamberliği dile getirilmiştir. Hz. Peygamber, saygı ve sevgi ifadeleriyle anılarak ona ve ehli beytine salât ve selam getirilir. Hz. Peygamber’in cemali ve yüzünün güzelliği güle benzetilerek gülbanklarda “Resulullah’ın gül cemaline salâvat” getirilir. Bundan dolayı da güle “Remz-i Muhammedi” yani Hz. Muhammed’in sembolü adı verilir. Pek çok Alevi-Bektaşî önderi, Hz. Peygamber’i konu alan naatlar, şiirler ve nefesler söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber Ehl-i Beyt’in reisidir ve Ehl-i Beyt sevgisinin kaynağıdır. “Mesela Kaygusuz Abdal hacca gittiğinde Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmiş ve Gevher-nâme adıyla bilinen ve baştan sona Hz. Peygamber özlemi ve sevgisi kokan 70 beyitten oluşan bir şiir yazmıştır. Alevi-Bektaşî şairlerinden Hatayi de, şiirlerinde Hz. Peygamber’e olan derin sevgi, aşk ve saygısını ‘Canım Mustafa, Ya Muhammed Mustafa ve Âlemin Nuru Muhammed Mustafa’ gibi ifadelerle dile getirmiştir...” (Kutlu, 2006: 166). Hz. Peygamber’in konu edildiği naatlar, Alevi-Bektaşî edebiyatının önemli unsurları içerisinde yer alır. Hz. Peygamber’e olan sevgisini, “Cismimi kıldım feda aşk ile canan Ahmed’e / Yalnız cismim değil olsun feda can Ahmed’e” şeklinde dile getiren Hilmi Dede baba bir naatında Hz. Peygamber’i şöyle anlatır:

“Enver-i arşî Güzinsin Ya Muhammed Mustafa
Rahmeten lilâleminsin Ya Muhammed Mustafa
Nur-ı Kur’an-ı Mübinsin Ya Muhammed Mustafa
Cümle âlem halkı muhtaçtır senin ihsanına!” (Yüksel, 2002: 114).

Ayrıca Alevî-Bektaşî düşüncesinin önemli ozanlarından biri olan Pir Sultan Abdal;

“Muhammed’dir gönlümüzün aynası

Salâvat verenin nur olsun sesi

On sekiz bin âlemin Mustafa’sı

Ya Muhammed sana imdada geldim.” diyerek Hz. Peygamber’i tasavvufî bir doğrultuda tasvir etmektedir (Pir Sultan Abdal, 1994: 134)

4. Ehl-i Beyt Sevgisi: Alevi-Bektaşî geleneğinde Hz. Peygamber'e olan sevgi ifadeleri onun ailesi içinde gösterilmiştir. Ehl-i Beyt kavramı, Hz. Peygamber'in ailesi, ocağı ve evi anlamında kullanılır. Bütün tasavvufî yorumlarda olduğu gibi Alevi-Bektaşî kültüründe de önemli bir yeri olan Ehl-i Beyt, Kur'an-ı Kerim'de üç ayette geçmiştir (Hud: 73; Kasas: 12; Ahzab: 33) Örneğin, "Evlerinizde oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resul'üne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." (Ahzab: 33) ayetindeki Ehl-i Beyt kavramıyla Hz. Peygamber'in ailesi kastedilmiştir. Hz. Peygamber, eşi Ümmü Seleme'nin yanında olduğu bir esnada bu ayet nazil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber yanında bulunan Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i etrafına toplayarak "Allah'ım. Bunlar benim ehl-i beytimdir. Onlardan kusurları gider ve onları tertemiz kıl." (Tirmizi: Menakıb, 32) diyerek dua etmiştir.

Alevi-Bektaşî kültüründe Hz. Muhammed, Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin isimleri beş parmaktan oluşan el ile sembolleştirilmiş ve "Ali Peçesi" adıyla levhalaştırılmıştır. Bu levha, Hz. Peygamber'in abasıyla üzerlerini örttüğü ve kendisi dâhil olmak üzere abasının altındaki beş kişiyi sembolize etmektedir. Ayrıca bu beş isim için Al-i Aba (Abanın altındaki soy) ve Hamse-i Al-i Aba (Abanın altındaki beş kişiden oluşan soy) adı da kullanılmıştır. Alevi-Bektaşîlere göre Ehl-i Beyt içinde Hz. Ali'nin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bunun için de Hz. Peygamber, ümmetini Hz. Ali'ye emanet etmiş, kızı Fatıma'yı onunla evlendirmiş ve onu kendisine musahip ilan etmiştir. Alevilik-Bektaşîlik düşüncesinde Ehl-i Beyt sevgisi ön plana çıkarılarak Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyundan gelenlere sevgi beslenir ve saygıda kusur edilmez. Muharrem ayında Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinin matemi için on iki gün oruç tutulur. Bu süre içerisinde normal hayatta yapılan bazı davranışlardan kaçınılır. Muharrem orucunun tamamlandığı on ikinci günün akşamı cem ayini yapılır.

Ehli-Beyt'in, hem Orta Asya'da hem Anadolu'da yaşayan Müslümanlar arasında önemli bir yeri vardır. Mesela Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig isimli eserinde yöneticilerin Ehl-i Beyt'e nasıl davranması gerektiği konusunda şöyle demektedir: "Devlet görevlileri ve beyin adamları ile halkın dışında ilişki kuracağın kimseler arasında Hz. Peygamber'in nesli vardır. Bunlara hürmet edersen mutluluk bulursun. Bunları canı gönülden sev. Onlara iyi bak, yardımcı ol. Bunlar Ehl-i Beyt'tir, sevgili peygamberin soyudur. Onun için onları peygamber hakkı için sev." (Yusuf Has Hacib, 2005: 178).

5. Tevella - Teberra: Bu geleneğin önemli unsurlarından biri "Tevella" dır. Tevella, birisini dost edinmek ve sevmek anlamında kullanılan Arapça bir kelimedir. Alevi-Bektaşî kültüründe önemli bir yeri olan tevella kelimesi, Al-i Aba'nın velayetini tanımak, onları sevmek, onlardan medet ve şefaet beklemek ve onları dost bilmek anlamına gelir (Pakalın, 1993: 482). Teberra da beri olmak, sevmeyip yüz çevirmek ve uzaklaşmak anlamında kullanılan Arapça bir kelimedir. Alevi-Bektaşî kültüründe Emevilerin ikinci hükümdarı olan Yezid ile onun soyundan gelenleri ve taraftarlarını sevmemek anlamında kullanılan bir kavramdır (Pakalın, 1993:430). Genel olarak tevella Ehl-i Beyti candan sevmek, teberra ise Ehl-i Beyt'e düşman olanları sevmemek ve onlardan uzak durmaktır. Nitekim

Ehl-i Beyt'i sevmek, onlara tabi olmak, onlardan bize ulaşan mesaja sahip çıkıp yaşamak tüm Müslümanların yerine getirmesi gereken bir görevdir.

6. On İki İmam: Alevi-Bektaşî kültüründe on iki imam Hz. Ali ile başlayan ve İmam Mehdi ile son bulan toplam on iki kişi için kullanılır. Bu on iki imama Hz. Muhammed ve Hz. Fatıma eklenerek on dört masum olarak da anılır. On iki imamın isimleri, Alevi-Bektaşî şiir ve nefeslerinde düvaz, düvaz-imam ve düvazdeh gibi başlıklar altında yer almıştır. Bu şiirler cem törenlerinde söylenerek, huşu içerisinde dinlenir. On iki imamın ilki Hz. Ali olup diğer imamların tamamı onun soyundan gelmiştir. Alevi-Bektaşîler Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu mesajın bu imamlar aracılığıyla devam ettiğine inanırlar. Bu imamların tamamı masum olarak kabul edildikleri için din ve dünya işlerini düzenleyen, her konuda insanlara rehberlik yapan önderler konumunda görülürler (Ünlü, 2006: 117).

7. Musahiplik: Sohbet ve arkadaşlık yapmak, kardeş edinmek anlamlarına gelen musahiplik, Alevilik-Bektaşîlik kültüründe evli iki çiftin birbiriyle yol kardeşliği kurmasıdır. Hz. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra göç eden her Mekke'li bir müslümanı Medine'de yaşayan bir müslümanla kardeş ilan etmiştir. Bu uygulama kapsamında Hz. Peygamber kendisinin de Hz. Ali'yle kardeş olduğunu ilan etmiştir. Musahiplik geleneği başta "Buyruklar" olmak üzere birçok Alevi-Bektaşî kaynaklarında yer alır. Bu geleneğin Hz. Muhammed ile Hz. Ali'den itibaren uygulandığı belirtilir. Buna göre Hz. Muhammed miraçtan döndükten sonra ashabıyla görüşerek onlara her iki kişinin birbiriyle musahip olmasını istemiş ve kendisinin de Hz. Ali'yle musahip olduğunu ilan etmiştir (Üzüm, 2008: 162). Birbirleriyle musahip olmak isteyen kimselerin yaş, ekonomik durum ve yaşadıkları yer gibi bazı hususlarda birbirlerine eşit olması gerekir. Birbirleriyle musahip olan kişiler, artık kardeş olmuşlardır ve birbirlerinden sorumludurlar. Musahiplerden biri bir hata işlediğinde diğeri onu uyarır. Birbirlerinin sıkıntılarını paylaşarak dayanışma içine girerler. Birbiriyle musahip olmak isteyenler anne ve babalarının da rızasını aldıktan sonra dedeye haber verilir. Musahiplik için bir tören düzenlenir. Dede, bu törende musahiplerin sorumluluklarını açıklar ve kabul edip etmediklerini sorar. Onlar da kabul ettiklerini açıkça beyan ettiklerinde kendilerine 'eline-diline-beline' sahip olmaları telkin edilir. Musahiplik töreninde on iki hizmet sahibi kişi yerini alır. Ayrıca saz, semah ve irşad eşliğinde lokmalar dağıtılır (Yaman, 1994: 214).

8. Üç Sünnet Yedi Farz: Alevilik-Bektaşîlik düşüncesinin temel kaynaklarından biri olan "Buyruk"larda yer alan en önemli hususlardan biri "üç sünnet, yedi farz" kavramıdır. Sünnet ve farz kavramları ilke, kural, prensip ve kesin hüküm anlamında kullanılmıştır. Üç sünnet yedi farz kavramının sıralanışı farklı verilmekle beraber Buyruk isimli kitabın Hacı Bektaş Nüshasında şu şekilde yer almaktadır: **Üç Sünnet;** Hakkı zikretmek, kalpte düşmanlığa yer vermemek, yola teslim olmak **Yedi Farz ise;** Sırrını izhar etmemek, gördüğünü örtmek, özür ile niyaz eylemek, mürebbi hakkını gözetmek, musahip hakkını gözetmek, tövbe almak ve taç giyip özünü üstada teslim etmektir (Üzüm, 2004: 127).

9. Cem: Alevi-Bektaşî geleneğinde "Cem" önemli bir yer tutar. Cem, toplanmak, bir araya gelmek, ayin, kanun, töre, adet ve dini tören anlamlarına gelir. Buna göre "Ayin-i

Cem”; cem töresi, toplantı töresi ve bir araya gelme yolu, âdeti anlamında kullanılmaktadır (Eröz, 1990: 99). Alevilik- Bektaşilik düşüncesine göre cemaatle yapılan törenlere cem denir. Cem törenine dedeler ve babalar önderlik yapar. Ozanlar tarafından bağlama eşliğinde, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Ehlibeyt, On iki İmam ve Kerbela üzerine deyişler, mersiyeler, düvaz imam ve tevhid nefesleri, miraclama ve dualar okunur. Bu cemlerde küskünler barıştırılır, sevgi ve kardeşlik mesajları verilir, semah dönülür, kurbanlar kesilir ve lokmalar dağıtılır. Cem törenlerinde “Biismi Şah, Allah Allah” diye başlayan değişik gülbanklar okunur. Cem törenlerinde; dede, rehber, gözcü, çerağcı, zakir, ferraş, saka-ibrikar, sofracı-kurbancı, semahcı, peyik, iznikçi ve bekçi olmak üzere toplam on iki hizmet sahibi tarafından gerçekleştirilen on iki hizmet vardır. Cemler eskiden dergâhlar, meydan evleri gibi yerlerde gerçekleştirilirdi. Kentleşmeyle birlikte cem evleri adı verilen mekânlarda gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

İkrar cemi, Musahiplik erkânı, Görgü erkânı, Abdal Musa Kurbanı, Dardan indirme erkânı, Düşkünlük erkânı ve Kerbela-Muharrem erkânı gibi bazı merasimler Alevilik-Bektaşilik düşüncesinin önemli gelenekleri arasında yer alır. Örneğin söz vermek ve karar kılıp kabul etmek anlamına gelen ikrar verme ceminde, Araf suresi 172. ayette geçen “**Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?**” sorusuna “**Tabii ki, sen bizim Rabb’imizsin.**” şeklinde cevap verilir. Cemde dile getirilen ikrar sözü şöyledir: “Allahu azimuşşanın kulum, Âdem safiyyullahın neslindenim. İbrahim halilullahın milletindenim. Dinimiz, din-i İslam; kitabımız, Kur’an; kiblemiz Kâbe, Muhammed aleyhisselamın ümmetindenim. Şah-ı Merdan-ı Mürteza Ali’nin bendesiyim. Gürühu nacidenim. İmam-ı Cafer Sadık mezhebendenim. Allahu Ekber, Allâhu Ekber, Lâilâhe illellâhu vallâhu ekber, Allâhu Ekber ve lillâhi’l-hamd.” (Sofuoğlu ve İlhan, 2005: 118). Ayrıca cem törenlerinde değişik gülbanklar eşliğinde salâvatlar okunur. Bunlardan biri şu şekildedir: “Dede, Tevbe suresinin 119. ayeti olan ‘**Ey iman edenler! Allah’ı sevip sayın ve doğrularla beraber olun.**’ ibaresini okur ve: ‘Tövbe günahlarımıza estağfurullah. Elimizle, dilimizle, belimizle işlediğimiz günahlarımıza tövbe estağfurullah, isyanlarımıza tövbe estağfurullah’ der. Sonra ‘Ber cemâl-i Muhammed, kemâl-i Hasan, Hüseyin, Ali râ bülend-i salavât’ der ve bütün cem erenlerini salavata davet eder. Onlar da topluca ‘Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammed ve alâ âl-i Muhammed’ diye salavat verirler.” (Üzüm, 2000: 107).

Sonuç

Tasavvufi düşüncenin önemle üzerinde durduğu bilgi sahibi olmak, Allah’a isyankâr olmamak, nefesine uymamak, gaflette olmayıp kalp gözü açık olmak, tamah etmemek, dünyaya bağlanmamak, şehvetperest olmamak, kibirsiz olmak, kimseye acı ve zarar vermemek, pinti ve aceleci olmamak, kazaya rıza ile teslim olup vesvese etmemek gibi ahlaki kurallar Alevi-Bektaşi düşüncenin vurguladığı temel prensiplerdir (Noyan, 1995: 209). Bu anlamda Alevî dedeleri, 29–30 Ekim 2005 yılında Karacaahmet Sultan Dergâhında yapılan “Türkiye Alevi Dedeler Kurultayı” nda Alevîliği tasavvufi bir çerçevede ele alarak değerlendirmişlerdir: “Alevîlik İslam’dır. Bu gelenek; Hak- Muhammed-Ali yolunun Kırklar Meclisinde olgunlaştığı ve on iki imamlarla devam eden, İmam Ca’fer-i Sadık’ın akıl ölçüsünü rehber olarak alan, Horasan erenlerinin himmetleriyle Anadolu’ya gelen,

Hazreti Pir’le ve ulu ozanlarımızın nefesleriyle hayat bulan inancın adıdır.”

Alevilik-Bektaşilik düşüncesinin önemli kaynaklarından biri olan Buyruklar da zikir, tövbe, ilahi aşk, insan-ı kâmil, tevazu ve murakabe gibi İslam düşüncesi içerisinde ortaya çıkmış tüm tasavvufi yorumlarda yer alan kavramlara yer verilir. Bu kaynaklarda İslam’ın belli başlı ibadetleri şu şekilde ifade edilmiştir: “Oruç, namaz, hac, zekât, kelimeyi şehadet, dünyalık fitresinin tümü Muhammed-Ali’nin buyruğudur.” (Bozkurt, 1982: 19).

Ayrıca bu eserde Kur’an-ı Kerim’e vurgu yapılarak toplumu doğru bir şekilde hakka ulaştırmak için Kur’an’ın bilinmesi ve davranışların Kur’an’a uygun olması gerekliliği şu şekilde dile getirilir; “Ayetsiz, kitapsız söz söyleyip nasihat eden pirin söylediği sözler saygın değildir. Söylenen sözün kesinlikle Kur’an’a uyması gerekir.”, “Tanrı’nın gönderdiği kitabı bilmeyen, Tanrı’yı nasıl bilebilir? İnsanlar doğuştan bilgi sahibi olsalardı Tanrı peygamberlere kitap göndermezdi. Kitapsız pir, şeytandır.” (Bozkurt, 1982: 24).

Alevi-Bektaşî düşüncesinin temel unsurları Mevlevilik, Ahilik ve Yesevilik de olduğu gibi bazı ahlakî esasların toplum içerisinde yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır. Tasavvuf eksenli tüm oluşumlar gibi Alevilik ve Bektaşilik de insanı nefesine uymaktan alıkoyup çevresine karşı faydalı bir kişilik haline getirmeye çalışmaktadır.

Kaynakça

- Noyan, B. (1995). *Bektaşilik-Alevilik Nedir?* Ankara: Can Yay.
- Bozkurt, F. (Neşr.), (1982) *Buyruk*, İstanbul.
- Cebbar Kulu, (1997), *Kitab-ı Cebbar Kulu*, Hazırlayanlar: Hasan Yüksel, Saim Savaş, Sivas.
- Çağrı, M. (1989), *İslam Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul: İFAV Yay.
- Diyanet İslam Ansiklopedisi
- Afifî, Ebu’l-Ala (2004). *Tasavvuf (İslam’da Manevi Hayat)*, İstanbul: İz Yay.
- Eğri, O. (2003). *Bektaşilikte Tasavvufî Eğitim*, İstanbul: Horasan Yay.
- Kaplan, D. (2007). *Erkân-nâme*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Eröz, M. (1990). *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Fiğlalı, E.R. (1990). *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İzmir: Selçuk Yay.
- Güngör, E. (1998). *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Hacı Bektaş Veli (2002). *Makâlât*, (Sadeleştiren: Abdurrahman Güzel), Ankara: Akçağ Yay.
- Kutlu, S. (2006). *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: MEB. Yay.
- Pir Sultan Abdal Divanı* (1994). İstanbul: Ant Yay.

- Sofuoğlu, C., İlhan, A. (2005). *Alevilik Bektaşilik Tartışmaları*, Ankara: TDV. Yay.
- Ünlü, İ. (2006). *Alevilik Müslümanlık mı?* İstanbul: Popüler- Bilge Yayıncılık.
- Üzüm, İ. (2000). *Günümüz Aleviliđi*, İstanbul: İSAM Yay.
- (2004). *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, İstanbul: Horasan Yay.
- (2008). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul: İSAM Yay.
- Yaman, M. (1994). *Alevilik*, İstanbul.
- Yusuf Has Hacib (2005). *Kutadgu Bilig*, Hazırlayan Yaşar Çağbayır, Ankara: TDV. Yay.
- Yüksel, M. (2002). *Bektaşilik ve Mehmed Ali Hilmi Dedebaba*, İstanbul: Bakış Yay.